

čivě ukazuje, že komunistická propaganda a mobilizace lidí k aktivní účasti na výstavbě nové společnosti představuje jeden z nejdůležitějších elementů ideologické práce. Je nutno ovšem znát konkrétní sociální podmínky jejího působení — a právě zde jsou významné úkoly marxistické sociologie. Autor na bohatém materiálu ze SSSR ukazuje výsledky výzkumů vnitropolitické propagandy. Pro našeho čtenáře budou zvláště zajímavé úvahy o současných úkolech kontrapropagandy. Je na sociologii, aby studovala její vliv na konkrétní vrstvy a skupiny společnosti a navrhovala metody účinných protopatření.

V závěru práce autor formuluje závažný návrh na vytváření Vsesvazové banky sociologických dat. V současné době totiž jen v orgánech AV SSSR a svazových republik pracuje 70 oddělení, sektorů, laboratoří atd. skoro s tisícem pracovníků, dále jsou sociologická oddělení na vysokých školách, v podnicích atd.

Není reálně možné a ani účelné, aby recenze podala úplný obraz díla. Snad i zde uvedené pohledy na práci prof. V. N. Ivanova prokazují její aktuálnost, užitečnost, a to i pro československé sociology, teoretiky i praktiky. Jeho práce je zároveň důkazem, že i na malé ploše je možno přinést rozsáhlý informační i teoreticko-metodologický materiál.

Jaroslav Kohout

G. M. Andrejeva: Sociální psychologie

Praha, Svoboda 1984, 395 s.

(Social'naja psihologija. Moskva, Izdat. Moskovskogo universiteta 1980)

Sovětská vysokoškolská učebnice sociální psychologie prof. Galiny Michailovny Andrejevové je napsána netradiční formou, která poukazuje na celou řadu dosud nedořešených a sporných problémů v soudobé sociální psychologii. Našemu čtenáři se dostává překladem této práce významné sovětské sociální psycholožky do rukou publikace, která z marxistických pozic koncipuje nová východiska sociální psychologie a ukazuje směry dalšího možného rozvoje v návaznosti na další společensko-vědní obory.

Publikace je vnitřně členěna do pěti obsáhlých problémových okruhů. Do úvodní části, která zahrnuje *problematiku obecného charakteru*, části vztahující se k *problematice zákonitostí sociálního styku a interakce lidí*, části zahrnující rozsáhlou *problematiku sociálních skupin*, části, týkající se *sociálně psychologických problémů výzkumu osobnosti* a konečně páté, závěrečné části, která je věnována *praktickým aplikacím sociální psychologie*.

V první části se autorka zabývá *problematikou postavení sociální psychologie v systému vědeckého poznání*. S touto problematikou bezprostředně souvisí vymezení předmětu sociální psychologie jako „studia zákonitostí chování a činnosti lidí, které jsou podmíněny jejich začleněním do sociálních skupin i psychologickými charakteristikami těchto skupin samotných“ (s. 15). K tomuto vymezení, vycházejícímu důsledně z činnostního principu, vedla dlouhá cesta vnitřních diskusí v sovětské sociální psychologii.

Autorka dále zkoumá vztahy sociální psychologie k příbuzným vědním oblastem, a to především k sociologii a obecné psychologii a dospívá k závěru, že vlastní pojetí předmětu sociální psychologie závisí na pojetí předmětů obou těchto vědních disciplín. V závěru kapitoly nastiňuje úkoly sociální psychologie v sovětské společnosti: Především jde o kritickou analýzu zahraniční sociální psychologie, a to jak z hlediska teoretických koncepcí, tak metod i výsledků výzkumu. Dalším významným úkolem je rozpracování sociálně psychologického aplikovaného výzkumu, zejména v oblasti zdokonalování řídicích procesů v národním hospodářství, zkvalitňování pracovních kolektivů a jejich psychologického klimatu atd.

Další kapitola je zaměřena na historický vývoj sociální psychologie. G. M. Andrejevová zde analyzuje předpoklady vzniku sociální psychologie jako samostatné oblasti poznání. Na kritické analýze prvních sociálně psychologických teorií jako byla psychologie národů, psychologie mas a teorie instinktů sociálního chování ukazuje, že i když tyto teorie neměly samy o sobě výraznější dopad pro další rozvoj sociální psychologie, zformulovaly otázky vztahu individuálního a společenského vědomí a otázky problému hybných sil sociálního chování. V oblasti marxismu byly teoretické základy sociální psychologie položeny v dílech K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina a dále v dílech významných marxistů jako G. V. Plechanova, A. V. Lunarského, A. Gramsciho a dalších. V těchto dílech nešlo již jen o rozpracování zá-

kladních výchozích principů sociální psychologie, ale i formulaci konkrétnějších otázek sociální psychologie, byť na obecnějších teoretických základech.

Autorka se dále podrobněji zabývá historií experimentální sociální psychologie (behaviorismu, psychoanalýzy, kognitivních teorií a interakčních teorií). V souvislosti s kritickou analýzou západních sociálně psychologických směrů považuje za stěžejní úkol pro rozvoj sociální psychologie v celosvětovém měřítku „principiální polemiku mezi všemi orientacemi západní sociální psychologie a marxistickou tradicí v sociálně psychologickém poznání“ (s. 54).

Ve třetí kapitole se autorka zabývá obecně metodologickými problémy v současné vědě a jejich reflexí v sociální psychologii. Poukazuje na některé problémy sociálně psychologického výzkumu, jako je problematika empirických dat, integrace dat do formy hypotéz a teorií, problematika verifikovatelnosti těchto hypotéz a tvorba adekvátních predikcí. Obecně charakterizuje metody sociálně psychologického výzkumu a konkrétně se zaměřuje na problematiku pozorování, studia dokumentů, dotazování, psychologických testů, zejména tzv. osobnostních testů, a konečně na diskutovanou problematiku laboratorního a přirozeného experimentu.

Druhá část práce je orientovaná na oblast *zákonitosti sociálního styku a interakce mezi lidmi*. V první kapitole této části se autorka zabývá *problematikou společenských a interpersonálních vztahů a metodou jejich výzkumu*. Oba typy vztahů se realizují a současně tím i zpřístupňují v sociálním styku, který je realizací celého systému vztahů člověka. Vymezení pojmu styk (obšcenije) věnuje G. M. Andrejevová značnou pozornost, a to zejména ve vazbě na činnost. Poukazuje na několik způsobů chápání této vazby: oba procesy lze chápat jako paralelně existující, ale vzájemně propojené, jako dvě stránky společenského bytí člověka, styk je možno chápat jako určitou stránku činnosti, kde činnost je předpokladem styku, a konečně styk může být považován za určitý druh činnosti. Autorka klade otázku, co v činnosti může konstituovat styk. V nejobecnějším smyslu pak může být odpověď koncipována tak, že „prostřednictvím styku se činnost organizuje a obohacuje“ (s. 97). Pokud jde o strukturu styku navrhuje G. M. Andrejevová, aby byly rozlišeny tři vzájemně propojené stránky styku. Komunikativní, interakční a percepční. Tyto stránky pak analyzuje v dalších kapitolách.

V následující kapitole se autorka zaměřuje na *specifikum výměny informací v komunikačním procesu, podmínky komunikace a řeč* a konečně na otázky *neverbální komunikace*. Zvláštnosti výměny informací ve specificky lidské komunikaci vidí v několika zásadních momentech, které odlišují interpretaci komunikace jako stránky sociálního styku od zkoumání lidské komunikace z hlediska například teorie informace: 1. Mezi dvěma jedinci jde o vztah, při němž jsou oba aktivními subjekty a vzájemně informování vyžaduje navázání společné činnosti; 2. prostřednictvím komunikace může dojít ke vzájemnému ovlivnění účastníků komunikačního procesu; 3. efekt komunikace je reálný teprve tehdy, když účastníci disponují shodným systémem kódování a dekódování informace a jednotně chápou situaci styku; 4. v komunikačním procesu mohou vznikat naprosto specifické bariéry, které nemají svůj základ v problémech spojovaných s komunikačním kanálem či s kódováním nebo dekódováním informace, nýbrž v sociálních či psychologických proměnných. Autorka dále klasifikuje typy komunikace na verbální a vizuální kontakt. Podrobněji o nich pojednává v samostatné subkapitole.

Další kapitola je věnována *vztahu interakce a sociálního styku*. Autorka navrhuje chápat interakci jako druhou stránku sociálního styku a blíže se zabývá vysvětlením takto pojaté interakce. Kriticky analyzuje některé pokusy popsat strukturu vzájemného působení lidí (Parsons, Szczepański, Bales, Mead), které opomíjejí obsahovou stránku interakce. Chápání interakce jako organizace společné činnosti, tedy její obsahový moment, může být pořízen pouze při zkoumání interakce jako formy organizace konkrétní činnosti lidí. Z toho pak lze plynule přejít k analýze skupiny, v jejímž rámci se tato činnost realizuje. V závěru kapitoly jsou na příkladech dokumentovány obecné principy výzkumu interakce v marxistické sociální psychologii.

Následující kapitola se týká *problematiky interpersonální percepce*. Autorka rozlišuje mezi sociální percepcí a interpersonální percepcí, která lépe vystihuje obsahové pojetí této stránky sociálního styku. Zabývá se otázkami mechanismů vzájemného vnímání v procesu sociálního styku, a zkoumá obsah a účinky interpersonální percepce. V této souvislosti se, kromě jiného, podrobněji věnuje atribučním procesům, úloze postojů, vytváření prvního dojmu a různým efektům (halo-efekt, efekt novosti a prvotnosti a efekt stereotypizace), které mají svůj vliv na kvalitu interpersonální percepce a dále i otázkám interpersonální přitažlivosti.

Závěrečná kapitola druhé části se týká *různých psychologických forem působení v procesu sociálního styku*. Autorka se zde zaměřuje na problematiku náказы, ovliv-

ňování a nápodoby. V souvislosti s otázkou dalšího rozpracovávání této problematiky poukazuje na to, že vzhledem ke komplikovanosti současného světa je třeba se těmito jevy zabývat, avšak při jejich zkoumání používat zcela jiná schémata než užívá západní sociální psychologie.

Třetí část práce se týká problematiky sociální psychologie skupin. V úvodní kapitole této části se autorka zabývá *obecnějšími problémy chápání skupiny* v sociální psychologii. Uvádí rozdílná pojetí skupiny ve společenských vědách — konvenční skupiny a reálné skupiny. V sociální psychologii se pracuje převážně s reálnými skupinami, a proto autorka rozlišuje mezi sociologickým přístupem a přístupem sociálně psychologickým. Těžištěm sociálně psychologické analýzy je obsahová charakteristika reálných skupin a zjišťování specifiky působení těchto skupin na osobnost. Skupina vystupuje jako subjekt určitých činností, jejichž prostřednictvím je začleněna do systému společenských vztahů. Sociálně psychologická analýza musí vycházet z výsledků sociologické analýzy skupin. Závěr kapitoly je věnován otázkám klasifikace skupin, a to poněkud odlišné od tradičně uváděných.

V další kapitole se G. M. Andrejevová zabývá *psychologickými problémy velkých sociálních skupin*. Poukazuje na hlavní úkoly výzkumu v této oblasti, jimiž jsou vymezení velkých skupin, analýza struktury psychologie velkých skupin, vztahu mezi psychikou jednotlivce a elementy struktury skupinové psychologie a konečně metody zkoumání. Pro psychologickou analýzu má největší význam zkoumání psychologie tříd jakožto základní jednotky sociální struktury společnosti. Jde o tři hlavní směry výzkumu v této oblasti: První se vztahuje k odhalování psychologických zvláštností různých konkrétních tříd, které existovaly v dějinách i které existují v současnosti, druhý se zaměřuje na charakteristiky třídní psychologie různých tříd určité epochy, tzn. na analýzu vzájemných vztahů psychologických rysů různých tříd, a třetí na vzájemné vztahy třídní psychologie a psychologie jednotlivých členů této třídy. Pozornost je věnována také psychologickým zvláštnostem etnických skupin.

Další dvě kapitoly jsou věnovány problematice *malých sociálních skupin*. Autorka poukazuje na problémy spojené s vymezením malé skupiny a jejích hranic, na vnitřní rozpornost problematiky skupinových procesů i na řadu dalších otázek, bez jejichž vyřešení nelze adekvátně provádět výzkumnou práci. Podrobně se pak věnuje zejména problematice utváření malé skupiny, problematice skupinového tlaku, skupinové soudržnosti, vůdcovství a vedení v malé skupině a stylům vedení, procesu přijetí skupinového rozhodnutí a konečně efektivitě skupinové činnosti. Tyto procesy interpretuje tak, jak jsou traktovány v tradiční sociálně psychologické literatuře a provádí srovnání se sovětskými výzkumy v této oblasti.

Závěrečná kapitola části o sociálně psychologické problematice skupin je zaměřena na *problematiku kolektivu*, což je téma vysoce aktuální. Základy výzkumu v této oblasti byly položeny v dílech A. S. Makarenka a N. K. Krupské. Nejpropracovanějším sociálně psychologickým modelem je v současnosti Petrovského stratometrická koncepce kolektivu, kterou autorka dosti podrobně popisuje.

Čtvrtá část práce se vztahuje k sociálně psychologickým problémům výzkumu osobnosti. V úvodní kapitole autorka upozorňuje na rozdíly mezi zkoumáním osobnosti v sociologii, obecně psychologii a sociální psychologii, a to na základě rozboru řady často rozporných názorů různých autorů. Specifikum sociálně psychologického přístupu ke zkoumání osobnosti vidí v odhalování zákonitostí, jimž je podřízeno chování a činnost osobnosti, která je začleněna do určité sociální skupiny. K tomu přistupuje studium celé životní dráhy jedince. Autorka dále řadí do rámce sociální psychologie osobnosti i problematiku sociálních postojů.

Následující kapitola je zaměřena na problematiku *socializace osobnosti*. Vymezuje pojetí socializace jako dvoustranného procesu, který na jedné straně zahrnuje osvojení sociální zkušenosti individuem a na druhé straně zahrnuje proces aktivního působení člověka prostřednictvím činnosti na prostředí. Obsah procesu socializace se realizuje ve třech sférách. V činnosti, v sociálním styku a v sebeuvědomění. Dále se Andrejevová zabývá problémem stadií socializačního procesu. Z hlediska principu činnosti lze stanovit tři základní stadia socializace. Stadium předpracovní, pracovní a popracovní. Autorka však poznamenává, že i přes obecně přijatý princip činnosti není toto dělení všemi sovětskými badateli přijímáno. Závěr kapitoly tvoří stručný výčet institucí socializace.

Závěrečná kapitola této části se vztahuje k problematice *sociálních postojů*. Autorka zde poukazuje na teoretická východiska sovětské sociální psychologie v oblasti postojů, zejména v pracích Uznadzeho (teorie „ustanovky“), Mjasiščeva (koncepce „vztahů člověka“) a („orientace osobnosti“), Božovičové a Leontjeva (postoj jako osobnostní smysl). Uvádí stručný přehled vývoje problematiky postojů v západní sociální psychologii a poukazuje na roztržistěnost teoretických koncepcí postojů i rea-

lizovaných výzkumů v této oblasti. Subkapitola je věnovaná hierarchické struktuře postojů. Autorka zde zvláště upozorňuje na Jadovovu koncepci regulace sociálního chování osobnosti, která se pro problematiku sociálních postojů ukazuje jako nosná.

Závěrečná část práce se týká problematiky *praktické aplikace sociální psychologie*, tj. zvláštností aplikovaného výzkumu a jeho základních směrů v sovětské sociální psychologii. Autorka obecně charakterizuje status aplikovaného výzkumu v současné vědě a ukazuje společné rysy tohoto druhu výzkumu v různých oblastech vědy. Poukazuje na některé obtíže, s nimiž se psycholog setkává, jako jsou problém použitých metod, časová náročnost, respektování etických norem a konečně problém jazyka. Dostí široce diskutuje otázky spojené s efektivností aplikovaných sociálně psychologických výzkumů a stručně referuje o organizaci sociálně psychologických služeb v Sovětském svazu. Závěrem uvádí přehled a charakteristiky základních směrů aplikovaných výzkumů v sovětské sociální psychologii, zaměřené především na problémy průmyslového podniku, masové komunikace a propagandy, boj s protiprávním chováním a problematiku rodiny.

Vydání učebnice G. M. Andrejevové u nás je významným obohacením odborné sociologické a sociálně psychologické literatury. Práce shrnuje základní poznatky, které nabývají v současné etapě vývoje socialistické společnosti stále většího významu. Vedle vlastní, velice systematicky pojaté poznátkové náplně se autorce podařilo vytyčit úkoly pro jednotlivé oblasti sociální psychologie, takže jsou podnětnou orientací nejen pro sovětskou sociální psychologii, ale i pro rozvoj celé této vědní disciplíny v mezinárodním měřítku.

Rudolf Oliverius

A. P. Butenko: Socializm kak mirovaja sistěma (Socialismus jako světová soustava)
Moskva, Politizdat 1984, 318 s.

Předkládaná práce představuje poslední z početné řady publikací známého sovětského vědce věnovaných analýze socialismu. [Připomeňme si některé: *Socializm kak obščestvennyj stroj* (1974), *Razvitijoj socializm: predvidenije, stanovlenije, suščnost* (1979), *Političeskaja organizacija obščestva pri socializme* (1981), *Real'nyj socializm* (1982)].

Autor si klade za úkol: pokusit se o komplexní charakteristiku světové socialistické soustavy jako historického jevu a určité celistvosti, odhalit předpoklady a cesty jejího utváření, objasnit rozdíly mezi světovou socialistickou soustavou a společenstvím socialistických zemí, analyzovat rozpory a zákonitosti vlastní jejich rozvoji a osvětlit problémy integrace (s. 6–7).

Práce má tři oddíly, rozvržené do deseti kapitol:

- Úvodní oddíl (kapitoly 1–3)
- První oddíl *Podstata světové soustavy socialismu* (kapitoly 4–7)
- Druhý oddíl *Historické etapy a perspektivy rozvoje světové socialistické soustavy*.

V kapitole první, *Internacionalizace výroby a veškerého společenského života jako základ existence světových soustav*, autor rozebírá předpoklady vzniku světových soustav. Úroveň vztahů a styků mezi národy je materiálně determinována, podmíněna úrovní rozvoje výroby, a proto světová soustava je sociálně historický jev, vlastní jen určitým fázím společenského vývoje. Avšak ve stycích, vztazích mezi národy nepůsobí ekonomický „automatismus“; stejně jako v jiných společenských jevech je nutno rozlišovat dvě stránky: 1. objektivně podmíněné vzájemné styky a vzájemné závislosti různých zemí, vyvolané úrovní rozvoje výrobních sil, charakterem výrobních vztahů spjatých s tím či oním typem mezinárodní dělby práce; 2. uvědoměle uspořádané vztahy mezi zeměmi, vytvořené lidmi s pomocí státních orgánů a realizující objektivní potřeby zemí v souladu se společenskými vztahy, které v nich vládnou, zdůrazňuje A. P. Butenko (s. 12–13).

Ne každá, ale pouze relativně vysoká úroveň průmyslové výroby při zachovávající se národné státní rozdrobenosti lidstva vede ke vzniku pevných mezinárodních styků, jimiž se vyznačují světové soustavy.

Světovou soustavu obecně charakterizuje A. P. Butenko jako historickou formu mezinárodních styků, jako historickou formu globálního sjednocení zemí stejného typu, vyvolanou internacionalizací výroby, kdy rozvoj výrobních sil přerůstá národné státní rámec, avšak ještě nedosahuje úrovně nutné pro vytvoření jednotného nerozčleněného světového hospodářství, předpokládajícího odstranění národné státní přehrad (s. 22).